

*Köşe Yazılarında Azınlık Tartışmaları:
2004 Yılı Avrupa Birliği
İlerleme Raporu ve Aleviler*

Nalan Ova

Çağla Kubilay

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Özet

Bu çalışma, Avrupa Birliği Komisyonu'nun 2004'te yayımladığı "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı İlerleme Raporu"nda Türkiye'de yaşayan Alevilerin "Sünni olmayan Müslüman azınlık" olarak nitelendirilmesinin köşe yazılarında tartışılma biçiminin çözümlenmesine odaklanmaktadır. Çalışmada, raporun yayımlandığı 6 Ekim 2004'ten itibaren 15 günlük süre boyunca *Yeni Şafak*, *Zaman*, *Hürriyet*, *Radikal* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin köşe yazıları çözümlenmiştir. Çalışmanın temel varsayımı, Alevilerin azınlık olarak nitelendirilmesine ilişkin söylemsel mücadelenin, birbirine karşıt olarak konumlanan iki görüş etrafında ve azınlık kavramının anlamına yönelik bir mücadele çerçevesinde gerçekleştirildiğidir.

Anahtar sözcükler: Aleviler, azınlık, azınlık hakları, bölünme, ayrımcılığın önlenmesi

Minority Discussions in Columns:

2004 European Union Progress Report and Alevis

Abstract

This article focuses on the analysis of discussions in Turkish newspapers columns about the qualification of Alevis as 'non-Sunni Muslim minority' in the "European Union 2004 Regular Report on Turkey's Progress towards Accession." Columns appeared in *Yeni Şafak*, *Zaman*, *Hürriyet*, *Radikal* and *Cumhuriyet* in a fortnight period right after the publication of the report on 6 October 2004 were examined. The main assumption of the article is that the discursive struggle over the qualification of Alevis as minority was occurred between two opposing views about the meaning of concept of minority.

Keywords: Alevis, minority, minority rights, separation, prevention of discrimination

*Köşe Yazılarında Azınlık Tartışmaları:
2004 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu
ve Aleviler¹*

Avrupa Birliği Komisyonu'nun 6 Ekim 2004'te yayımladığı "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı İlerleme Raporu", önceki raporlardan farklı olarak Türkiye'de yaşayan Alevileri ve Kürtleri "azınlık" olarak nitelendirmiştir. Hükümetin çabalarıyla rapordan Kürtlerin azınlık olduğuna ilişkin ibare kaldırılmış, ancak Alevilere yönelik niteleme olduğu gibi kalmıştır. Raporda, Türkiye'de nüfusları 12 ile 20 milyon arasında olduğu belirtilen ve "Sünni olmayan Müslüman azınlık" olarak nitelendirilen Alevilerin statüsünde herhangi bir değişiklik olmadığı ifade edilmektedir. Alevilerin resmen bir dini topluluk olarak tanınmadığına dikkat çekilen raporda, özellikle ibadethane açarken yaşanan engellemeler ve zorunlu din eğitimi üzerinde durularak, Sünni olmayan kimliklerin Türkiye'de tanınmadığı ve Alevilerin hâlâ Müslüman azınlık olarak kabul edilmediği vurgulanmıştır (DPT, 2004: 37; 46). Alevileri azınlık olarak niteleyen rapor, Türkiyeli Alevilerin kimliği üzerine önemli bir tartışma yaratmıştır; tartışmanın temel eksenini ise Alevilerin azınlık mı, yoksa asli kurucu unsur mu olduğu sorusu olmuştur.

Bu çalışmada, raporun gündeme getirdiği tartışmanın köşe yazılarında tartışılma biçimi incelenmektedir. Raporun yayımlandığı tarihten başlayarak 15 günlük süre boyunca *Yeni Şafak*, *Zaman*, *Hürriyet*, *Radikal* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin köşe yazıları çözümlenmiştir. *Yeni Şafak* ve *Zaman* hem hükümete yakın tavırlarıyla öne çıkmakta, hem de İslami duyarlılığı yüksek sağ-muhafazakâr toplumsal kesimlere seslenmektedir. Bu bağlamda uzun yıllar boyunca yok sayılan, baskı-

1 Bu yazıya katkılarından dolayı Prof. Dr. D. Beybin Kejanlıoğlu'na teşekkür ederiz.

lanan ve aynı zamanda “laik devletin destekçisi” olarak görülen Alevilere ilişkin tartışmanın bu iki gazetede ele alınma biçimi önem kazanmaktadır. Anaakım medyanın en önemli temsilcisi sayılabilecek *Hürriyet* ise hem Avrupa Birliği (AB)’ne olumlu yaklaşımıyla, hem de “devletin-milletin bölünmez bütünlüğü”ne dair egemen devlet söylemini yeniden üreten tavrıyla öne çıkmaktadır. Bu çerçevede *Hürriyet*’in Alevilerin azınlık sayılmasına ilişkin tartışmalarda paradoksal bir noktada durduğu söylenebilir. Bir yandan Türkiye’nin AB’ye girmesi desteklenirken, diğer yandan da AB’ye girmek için yerine getirilmesi gereken bir kriter olarak Alevilerin azınlık sayılması talebinin “ülkenin birlik ve bütünlüğünü tehdit edici” bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir. *Radikal*, her ne kadar *Hürriyet* ile aynı yayın grubuna bağlı olsa da konuya ilişkin tartışmalarda *Hürriyet*’ten farklı bir tutuma sahiptir. Bu gazetenin yazarları, bazı istisnalar bulunmakla birlikte çoğunlukla konuyu “demokrasi”, “insan hakları”, “azınlık hakları” vb. kavramlar çerçevesinde sorunlaştırmaktadır. *Cumhuriyet*’in seçilmesindeyse, gazetenin hükümete yönelik muhalif tavrı ile AB’ye ilişkin çekinceli tutumu belirleyici olmuştur.

Köşe yazılarının çözümlenmesinde eleştirel söylem çözümlemesinden yararlanılmıştır. Eleştirel söylem çözümlemesi, dil, iktidar ve ideoloji arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırma programı olarak farklı kuramsal çerçeveleri ve metodolojileri bir arada barındırmakta ve bu yönüyle disiplinlerarası bir nitelik taşımaktadır. Söylemsel pratikler, olaylar ve metinler ile daha geniş toplumsal ve kültürel yapılar, ilişkiler ve süreçler arasındaki nedensellik ve belirlenme ilişkilerini

sistemantik biçimde ele alan eleştirel söylem çözümlemesi, temel olarak iktidarın, egemenliğin, eşitsizliğin ve önyargıların söylemsel kaynaklarını ortaya çıkarmaya yönelir. Bu bağlamda gerek sözlü gerekse yazılı metinleri, bu söylemsel kaynakların özgül toplumsal, politik ve tarihsel bağlamlarında nasıl yeniden üretildiğini ve sürdürüldüğünü inceler (Fairclough, 1996; van Dijk, 1998).

Bu çalışmada, incelenen metinler köşe yazısı olduğu ve aynı gazetenin köşe yazarları arasında farklılıklar ortaya çıktığı için yazılar tematik olarak ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırma, aynı zamanda konuya ilişkin söylemsel mücadelenin iki temel yönelim etrafında belirginleştiğini göstermiştir. Alevilerin azınlık olarak tanımlanmalarının kabul edilmez olduğuna dair ilk yönelimin, “AB karşıtlığı”, “bölünme / parçalanma fobisi”, “hükümete yönelik muhalefet”, “laikliğe yönelik muhalefet” gibi farklı görüşler ekseninde birleştiği görülmektedir. İkinci yönelimde ise, Alevilerin azınlık olarak kabul edilmeleri, uğradıkları ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik bir çözüm olarak savunulmaktadır.

Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler

Azınlık kavramının kesin tanımı yapılmamış olmakla birlikte kavramın hukuki ve sosyolojik olmak üzere iki tanımından söz edilebilir. Sosyolojik tanıma göre, “Bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruba” azınlık denir (Oran, 2004: 16). Kavramın hukuki yönden tanımlanması üzerinde bir uzlaşa sağlanamamakla birlikte, BM İnsan Hakları Komisyonu’nun Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti’nin 1978’de yaptığı tanımından yararlanılmaktadır. Capotorti’ye göre azınlık,

(S)ayısal olarak bir devletin nüfusunun geri kalanına göre az olan, ege-men-olmayan konumda bulunan, [o devletin vatandaşları olan] üyeleri etnik, dinsel ya da dilsel açıdan nüfusun geri kalanından ayrılan özellikler taşıyan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumak amacıyla üstü örtülü bir dayanışma duygusu gösteren gruptur (Capotorti’den aktaran Alpkaya, 1992: 154).

Bu tanım bağlamında bir grubun azınlık olarak tanımlanabilmesi için şu koşulların var olması gerekmektedir: çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak, ülke genelinde sayıca azınlık olmak, başat olmamak, yurttaş olmak ve azınlık bilincinin varlığı. İlk dört koşul azınlık olmanın nesnel koşullarını; beşincisiyse, azınlık olmanın öznel koşulunu oluşturmaktadır. Buna göre dört koşul olsa bile öznel koşulun olmaması durumunda azınlıkların varlığından söz etmek zordur (Oran, 2004: 17). Bu beş ölçüt çerçevesinde azınlık olarak tanımlanan grupların, azınlık gruplarına tanınan haklardan yararlanacağı kabul edilmiştir. Bu noktada, devletlerin azınlık grupların varlığını kabul edip etmemelerinin bağlayıcı uluslararası belgelerde ve öğretilerde önem taşımadığı da vurgulanmalıdır (Alpkaya, 1992: 157).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti (MC), azınlık haklarını düzenleyen bir rejim yaratmıştır. MC bünyesindeki azınlık hakları rejiminin temel özelliği ırk, dil, din ölçütlerini esas alması ve yalnızca savaştan mağlup ayrılmış ülkelere dayatılması nedeniyle evrensel bir nitelik taşımasıdır (Kurban, 2004: 37; Oran, 2004: 13). MC'nin azınlık rejiminin evrensel olmayışı nedeniyle savaş öncesi düzenlemelerle bir süreklilik taşıdığı söylenebilir (Alpkaya, 1992: 148). Azınlık rejiminin bir diğer özelliği ise, mağlup devletlerle imzalanan ikili antlaşmalar yoluyla, azınlıklara pozitif haklar veren ve devletlere azınlıkların bu haklarından yararlanmaları için gerekli olanakları sağlama zorunluluğu getiren maddeler içermesidir. MC bünyesinde kurulan azınlık hakları rejimi, azınlıkların yasalar önünde eşitliğinin sağlanmasını ve ayrımcılıktan korunmasını amaçlamaktaydı. Azınlıkların kendi dillerini kullanma, sosyal, kültürel, dini kurumlarını kurma ve idare etme haklarının yanında devletlerin de bu kurumlara mali destek vermelerini gerektiriyordu (Kurban, 2004: 37). Ancak Nazi Almanyası'nın ırkçı politikaları ve bu doğrultuda antlaşmalara taraf olan azınlık grupları ile devletlerarasındaki görüş ayrılıklarını kendi savaş planları için kullanması, ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıkların korunması amaçlarını boşa çıkartmıştır (Oran, 2004: 13; Kurban, 2004: 37).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletler (BM) ise, Nazilerin azınlık hakları rejimini kendi çıkarları doğrultu-

sunda kullanmaları nedeniyle azınlık haklarına ilişkin özel bir rejim yaratmaktan kaçınmıştır. 1945 sonrası dönemde geçerli olan yaklaşım, temelinde eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkelerinin yer aldığı insan haklarına saygının gerçekleştirilmesinin, azınlıkların korunmasına duyulan gereksinimi ortadan kaldıracacağı yönündedir (Alpkaya, 1992: 148). Bu bağlamda, 1945 sonrasında azınlık hakları, evrensel insan hakları rejimi altına alınmış ve doğrudan azınlıklara yönelik bir vurgu yapılmamıştır. BM Antlaşması'nın "ırk, cinsiyet, dil, din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde işbirliği"ni öngören 1. maddesi azınlıklardan söz etmemekte; ancak ayrımcılık yasağı getirerek farklı kimliklerin korunmasını dolaylı biçimde ifade etmektedir (Okutan, 2004: 68). Başlangıçta BM bünyesinde azınlıklara ilişkin herhangi bir vurgu bulunmasa da bir süre sonra evrensel insan hakları arasına azınlık haklarının dâhil edilmesi gerektiği yönündeki görüş belirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, özellikle 1966'dan itibaren azınlık meselesi yeniden BM'nin gündemine alınmıştır (Oran, 2004: 13).² Ancak meselenin uluslararası düzlemde ele alınması 1990'ların başından itibaren yoğunlaşmıştır.

Azınlık hakları, Soğuk Savaş sırasında devletlerin iç meselesi olarak görülmüş ve küresel sistemin iki kutuplu yapısı bu hakların uluslararasılaşmasını engellemiştir (Tasch, 2010: 18). 1990'ların başında ise azınlık hakları, yeniden uluslararası ilişkilerin ve düzenlemelerin konusu haline gelmiştir. Avrupa'da azınlıkların korunmasına dönük uluslararası ilginin yeniden canlanmasındaki en önemli etken, Soğuk Savaş'ın sona ermesi olmuştur. Doğu ve Orta Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşüne eşlik eden bir dizi etnik çatışma, Batı'da da etnik çatışmaların yayılabileceğine dair bir korku yaratmıştır (Kymlicka, 2006: 36; Tasch, 2010: 20). Avrupa'nın etnik çatışmalardan korunabilmesinin yanı sıra etnik şiddetin yol açtığı mülteci hareketini durdurma isteğinin de etkisiyle 1990'ların başında Batılı ülkeler komünizm

2 1966'da BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'yle ilk kez bir ülkede bulunan belirli bir azınlığa mensup kişilerin değil, sözleşmeye taraf olan tüm devletlerdeki etnik, dilsel, dinsel azınlığa mensup bireylerin hakları tanınmış ve garanti altına alınmıştır (Alpkaya, 1992: 150-151).

sonrası Avrupa’da ulusal azınlıklar konusunu uluslararası güvence altına almaya yönelmişlerdir (Kymlicka, 2006: 37). Bu doğrultuda, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), azınlık haklarını yeniden Avrupa’nın gündemine taşımıştır. AGİK, azınlıkların etnik, dinsel, dilsel, kültürel kimliklerinin tanınmasını ve korunup geliştirilmesini öngören Kopenhag Kriterleri’ni kabul ederek azınlıkların yalnızca yasalar önünde eşitliğinin sağlanması amacıyla öteye gitmiştir (Alpkaya, 1992: 152). 1992’de BM tarafından kabul edilen Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Bireylerin Hakları Bildirgesi, azınlık haklarının evrensel hukuk alanına taşınmasını sağlamıştır (Kurban, 2004: 38). Azınlıkların korunmasını uluslararası düzeyde gerçekleştirmek üzere atılan adımlardan biri de Avrupa Konseyi’nin 1995’te kabul ettiği Ulusal Azınlıkları Korumak İçin Çerçeve Sözleşmesi’dir. Çerçeve Sözleşme’ye bağlı olarak bir dizi danışma kurulu ve raporlama mekanizması kurulmuştur (Kymlicka, 2006: 37). Üye ülkelere yasal bağlayıcılık getiren bu sözleşmeyle azınlık kültürlerinin korunması için devletlere hem yükümlülükler verilmiş, hem de pozitif ayrımcılığı sağlayacak mekanizmalar getirmeleri öngörülmüştür (Kurban, 2004: 38).

AB’nin azınlık haklarını korumaya dönük düzenlemelerdeki rolünün daha ziyade, AGİK ve Avrupa Konseyi’nin azınlıkları korumaya ilişkin çalışmalarını desteklemek ve AB’ye aday olan eski komünist ülkeleri, bu iki örgütün standartlarına uymaya zorlamak olduğu söylenebilir (Kymlicka, 2006: 37). Öncelikli olarak AB Konseyi, 1993’te AB’ye aday ülkelerin Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmeleri gerektiğini ilan etmiştir. Bu kriterler arasında “ulusal azınlıkların korunması” ve “azınlıklara saygı” bulunmakla birlikte, bunların anlamı asla tam olarak geliştirilememiş, pratikte bu normlar zayıf biçimde tanımlanmış ve AB ülkeleri arasında yoğun tartışmalara konu olmuştur (Tasch, 2010: 22). 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması, Kopenhag Kriterleri’ni anayasallaştırarak AB hukukuna dâhil ederken, azınlık haklarını dışarıda tutmuştur. Bu durum, AB’nin azınlık haklarıyla ilgili dış politikası ile iç hukuku arasındaki tutarsızlığın yasal hale gelmesi anlamına gelmektedir (Kurban, 2004: 39; Acar, 2010: 72). Bir başka ifadeyle, üye ülkelerin azınlık haklarını AB’nin iç hukukunun doğrudan bir parçası haline getirmediği halde üyelik için bunun bir koşul

haline getirilmesi, eski ve yeni üyeler için bir çifte standardın söz konusu olduğu biçiminde yorumlanmaktadır. Çifte standart yaratan bu uygulama, AB Temel Haklar Şartı ve AB Anayasası'nın hazırlanması sırasında sunulan taslak metinlerle giderilmeye çalışılsa da sonuç değişmemiştir (Kurban, 2006: 285).³

Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Hakları

Türkiye'de yurttaşlık tasavvurunun, siyasi olduğu kadar etnik bir kimlik olarak Türklüğe referansla tanımlanması (Yeğen, 2002) ve bireyin etnik ve kültürel kimliğinin ulusa aidiyetle bir tutulması, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren azınlık meselesini tartışmalı bir alana hapsedmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de azınlık ve azınlık haklarının Lozan Antlaşması'na referansla, yani kavramın salt hukuki boyutuyla sınırlandırılması, meselenin çok boyutlu doğasını görmezden geldiği gibi, tartışmaların kısır bir zeminde sürdürülmesine de neden olmaktadır.

Farklı etnik ve kültürel unsurların bir arada bulunduğu, çok dinli ve çok dilli bir yapı arz eden Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal ve siyasal örgütlenme, temel olarak İslami gelenek ve öğretiler üzerine şekillenmişti. Bireyin inancının, kimliğinin ana kaynağını temsil ettiği sistem içinde Müslüman nüfus, homojen bir toplumsal kategori olarak kabul görüp onaylanırken, gayrimüslimlerin varlığı resmi olarak tanınmış, kendi kültürel kimliklerini koruyabilecekleri belirli özerklik alanları sağlanmıştı. Ancak bu özerklik, tebaa arasında bir "eşitlik" anlayışından ziyade, yönetici sınıf-tebaa ve tebaanın da kendi içinde farklı hak ve yükümlülöklere tabi tutulduğu bir "adalet" anlayışına dayanmaktaydı (Soner, 2009: 362). Bu bağlamda Osmanlı millet sistemi, gayrimüslim cemaatler için bir takım ayrıcalıklar tanıyor gibi görünse de, toplumsal ve siyasal kurallar İslami ilkeler üzerine kurulduğundan devletin hâkim milleti Müslümanlar ile gayrimüslimler

3 AB ülkelerinde azınlık hakları konusunda standartlaşmış bir tutum olmamasında, ilgili uluslararası belgelerde "azınlık" tanımının yapılmamış olması etkili olmuştur. Bu tanımsızlık hali, devletlere kendi tanımlarını yapma imkânı vermekte; bu da devletlerin azınlıkların varlığını reddetmesine ya da azınlık statüsünü dar bir şekilde değerlendirmesine olanak yaratmaktadır (Çavuşoğlu, 2006: 246).

siyasi, idari, hukuki, toplumsal statü açısından eşitsiz bir ilişki içindeydi (Soner, 2009: 363; Yumul, 2006: 103; Göçek, 2006: 70).

18. yüzyıldan itibaren gerek Batılı düşüncenin, siyasi hâkimiyetin uhrevi kaynağını sorgulamaya başlaması, gerekse Fransız Devrimi'nin eşitlik, özgürlük gibi ilkelerinin Osmanlı halklarına etkisiyle hakların birey düzeyinde tanımlanması, Osmanlı toprakları içinde azınlıkların eşitlik talebiyle gündeme gelmelerine neden oldu. Cemaat endeksli tanımların sorgulanmasıyla, dini aidiyet üzerinden tanımlanan kimlikler, yerini özellikle gayrimüslim cemaatler arasında etno-kültürel ve coğrafi referanslarla ilişkilendirilen ulusal kimliklere bırakmaya başladı (Göçek, 2006: 70; Soner, 2009: 364). Din esaslı dışında bir "fark" ve geleneksel milletler dışında millet tanımamak biçiminde devam eden Osmanlı politikası, 19. yüzyılın başlarından itibaren dönüşüme uğradı (Aydın, 2006: 194). Tanzimat ve Islahat fermanları gibi bir dizi reform sürecini başlatan Osmanlı yöneticileri, dil, din, etnik kökenden bağımsız, siyasi ve hukuki alanda eşitliği hedefleyen bir Osmanlı yurttaşlığı yaratma çabasına girişti. Bireyi bağlı olduğu cemaat çevresinden bağımsız tanımlamayı amaçlayan "ittihad-ı anasır" siyasetinin öne çıkması, geleneksel ayrımları tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, adli muamele, vergilendirme, askeri yükümlülük gibi alanlarda kısmî eşitlik yönünde adımların atılmasını sağladı. Ancak yurttaşlık esaslı üzerinden kaynaşmış bir Osmanlı ulusu yaratma çabası, gayrimüslim azınlıkların kendi ulusal devletlerinin ortaya çıkışıyla başarısızlıkla sonuçlandı. İttihad-ı anasır politikasının başarısızlığı ile imparatorluğun çözülüşü arasında bağ kuran Osmanlı yöneticileri, bu noktadan itibaren azınlıkların varlığını ve haklarını, eşitlik ve özgürlük ekseninde bir arada yaşama meselesi olmaktan ziyade, bölünme ve parçalanmanın aracı olarak algılama eğilimi göstermiştir. Osmanlı'nın söz konusu yaklaşımı, Türkiye'de azınlıklara yönelik algıda ve uygulanan yurttaşlık politikasında da belirleyici bir etki yaratmıştır (Soner, 2009: 365-376).

Farklı etnik ve kültürel unsurların bir arada bulunduğu Osmanlı'nın bakiyesi üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, Türk milliyetçiliği vatan ve vatandaşlık esasına dayalı bir millet tanımı ile ırk ve etnik aidiyete dayalı millet tanımı arasında var olan çifte karakteristi-

ğın etkisi altında şekillenmiştir (Bora, 1995: 34). Buna göre, Cumhuriyet'e yurttaşlık bağıyla bağlı herkesin dil, din, etnik köken gibi aidiyetlerine bakılmaksızın "Türk" olarak tanımlanmasına karşın, uygulamada etnik-kültürel ve dini kimliği, bireyin Türklüğünün temel referans çerçevesini belirlemiştir (Yumul, 2006: 104). Türk milliyetçiliğinin bu ikili karakteristiğinin ortaya çıkardığı gerilim, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren azınlık kavramının siyasi, hukuki ve toplumsal alanlardaki uygulamalarını şekillendiren bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de azınlıkların statüsü, bir MC antlaşması olan ve Birinci Dünya Savaşı sonrası azınlık hakları rejiminin temel özelliklerini taşıyan Lozan Antlaşması ile düzenlenmiştir. Savaş sonrasında diğer mağlup devletlerle imzalanan ve "etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar"ı koruma getiren antlaşmaların aksine dini kriterin esas alındığı, sadece gayrimüslimlerin azınlık statüsünde kabul edildiği antlaşma uyarınca, Alevi, Kürt, Roman, Çerkez, Boşnak, Arap gibi etnik ve dinsel farklılıklar azınlık kapsamı dışında bırakılmışlardır (Kurban, 2004: 40; Bilgin, 2007: 69).

Lozan'da azınlıklara tanınan hakların dokunulmazlığı, yasal üstünlük ilkesiyle güvenceye alınmakla birlikte, uygulamada hakların bütünüyle kullanımına yönelik ihlaller yapılmaktadır. Gayrimüslim azınlıkların din ve eğitim kurumlarının yönetiminin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olması, bu kurumların işleyiş ve iç ilişkilerine yapılan devlet müdahalesi, azınlıkların kendi kurumlarını idare ve kontrol etme hakkını ihlal etmektedir. Yine, kilise, hastane, okul gibi kurumların vakıf statüsü altında vakıflar kapsamına alınması, bu kurumların mülkiyet hakkını da kısıtlayan uygulamalara yol açmıştır (Kurban, 2004: 40).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, Lozan'da kendilerine tanınan hakların birçoğunu kullanmaları yönünde engellerle karşılaşan azınlıkların, diğer yurttaşlarla eşit statüde olduğunu iddia eden resmi söylemin aksine, eşitliği sarsıcı, azınlıkları dışlayıcı bir bakış açısının uygulamadaki yansımaları söz konusudur (Kurban, 2004; Yumul,

2006). Türkiye’deki azınlık rejimi bu bağlamda, daha çok azınlık yaratma ve ülkenin bütünlüğüne yönelik bir parçalanma paranoyası ile kısıtlanan bir anlayışa dayanmaktadır (Bilgin, 2007: 152). Bu durum toplum genelinde, azınlık olmanın ideal, istenilen bir yasal statü olarak değil, korkulan ve ikinci sınıf bir yurttaşlık statüsü olarak değerlendirilerek, toplumsal ve yasal ayrımcılığa maruz kalma ile paralel bir anlama kavuşmuştur (Kurban, 2004: 41).

“Müslüman oldukları gerekçesiyle Lozan’da gayrimüslimlere tanınan dini özgürlüklerden mahrum bırakılan, hegemonik Sünni İslam anlayışının dışında oldukları gerekçesiyle de resmi hak, ayrıcalık ve hizmetlerden yararlanamayan Alevilerin” (Kurban, 2004: 42) toplumsal-siyasal konumları, hak ve kimlik talepleri ise, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren tartışmalı bir mesele olarak gündemdedir.

Türkiye’de Aleviler ve Azınlık Tartışmaları

Halifeliğin Osmanlı İmparatorluğu’na geçtiği dönemden itibaren, merkezi otoriteden uzak, bağlı oldukları geleneksel örgütlenmeler içinde toplumsal ve dini yaşamlarını düzenleyen Aleviler, uzun yıllar baskı ve dışlamaya maruz kalmışlardır (Erman ve Erdemir, 2006: 160-161). Alevilerin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmi ve sivil hayata karışabilmeleriyle, ancak Tanzimat ve Islahat fermanlarının ardından uygulamaya konulan reformlarla sağlanabilmiştir (Çamuroğlu, 1998: 114).

İmparatorluk parçalandıktan sonra, Anadolu’da başlayan Kurtuluş Savaşı ile birlikte “Alevilik, Mustafa Kemal’in kişiliğinde Osmanlı yönetimine karşı, tarihsel ve öğretisel düşmanlığına önemli bir yandaş bulmuştur” (Yalçınkaya, 1996: 152). Aleviler, Ankara Hükümeti’ne yekpare bir destek (Çamuroğlu, 1998: 114) vermemekle birlikte, genel olarak mücadeleyi desteklemişlerdir. Cumhuriyet’in ilanının ardından gerçekleştirilen laikleştirici reformlar, yüzyıllardır dışlanan ve ayrımcılığa maruz kalan toplumsal bir grubun dini ve kültürel yaşam biçiminin “normalleştirilmesine” yönelik bir umudu taşısa da, uygulanan

politikalar, Alevilere yönelik ayrımcılığı yeniden üretmekten öteye geçememiştir.⁴

1950'lerden itibaren başlayan görece liberal ortam, toplumsal yaşamda bir takım dönüşümleri başlatmıştır. Kırsaldan kente kitlesel göçler ve yurtdışına işçi göçleri, kapalı bir kültürel yapı içinde yaşayan Alevilerin farklı bir toplumsal ortamla karşılaşmalarının önünü açarken (Erman ve Erdemir, 2006; Yalçınkaya, 1996: 171), 1960'lardan itibaren, çıkardıkları yayınlarla kendilerini anlatmaya başlayan Aleviler (Küçük, 2002: 905), kurdukları dernek ve parti aracılığıyla da örgütlenmişlerdir (Erman ve Erdemir, 2006: 167). 1970'lerde Alevi gençlerinin sol hareket içinde yer almasıyla, sosyalizmin dine karşı mesafeli tutumunun etkisi altında Alevilik, kendince materyalist bir felsefenin altında yeniden değerlendirilmeye alınmıştır. Dinselliğin genç kuşak tarafından reddi, Aleviliğin dinsel bir kimlik olarak benimsenmekten uzaklaşılmasına, bir kültür ve siyasi duruş olarak ortaya çıkışına olanak sağlamıştır (Aslan, 2008; Yalçınkaya, 1996: 192; 6; Erman ve Erdemir, 2006: 163; Bruniessen, 2000: 122).

1980'lerle birlikteyse, gerek uluslararası alanda postmodernizmin çokkültürlülük söylemi ve kimlik politikalarını dönüştürücü etkisi, gerekse Türkiye'de siyasal ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler,⁵ Alevi kolektif kimliğinin, kamusal alanda görünür hale gelmesini sağlamış ve Aleviler, kültürel, dinsel kimlik talepleriyle gündeme gelmiş-

4 3 Mart 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) laiklik ilkesiyle çelişen konumu, her dönem tartışmalı bir mesele olmuştur. Kurulduğu dönemden itibaren sadece Sünni İslam'ın temsil edildiği bir yapıya sahip olan DİB'in, 1963'te kuruluş ve görevleri hakkında hazırlanan bir kanun tasarısıyla bünyesinde bir mezhepler müdürlüğünün yer alması öngörülmüşse de, bu girişim, başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Erdem, 2001: 194).

5 1980 sonrası Kürt hareketi ve Sünni İslam'ın yükselişi karşısında devlet, "Kürt ve İslamcılara" karşı, "laik ve Türk" Alevileri destekleme yoluna gitmiştir. Resmi söylemde gerek etnik ayrımcılığa karşı Türk milliyetçiliğine bağlanmak istenen, gerekse laik-anti-laik kutuplaşmasında bir mevzi olarak işlevselleştirilen Alevilik, 1980 sonrası resmi uygulamalar düzeyinde olmamakla birlikte, resmi söylemde yeniden keşfin nesnesi olmuştur (Küçük, 2002; Erman ve Erdemir, 2006: 163; Yalçınkaya, 1996: 2; Göner, 2005: 116-117).

lerdir (Göner, 2005: 108). 1980 darbesinin ardından başlayan örgütlenme yasağının 1989'da kaldırılmasıyla, Alevi örgütleri de hızla kurulmaya başlamıştır. Bu örgütlerin desteğiyle 1925'ten itibaren yasaklanan Alevi ritüelleri kamuya açık bir biçimde icra edilmeye başlanmış ve cem evleri açılmıştır. 1990'larda gazete ve dergilerdeki artış, radyo, yayınevi, internet siteleri ve dernekleşmenin ulaştığı boyutlar, Alevilerin yeni ifade ve örgütlenme biçimlerinin görünürdeki boyutları olarak karşımıza çıkmaktadır (Gümüş, 2002: 113; Göner, 2005: 119).⁶ Yine 1990'lardan itibaren Avrupa'da yükselen Alevi dernekleri ve enstitüleri, Türkiye'deki Alevi hareketinin dönüşümünde ve yönlendirilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. 1994'te Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu adıyla bir birlik çatısı altında toplanan Avrupa'daki Alevi dernekleri, 2002 yılında konfederasyon haline gelmiştir. Avrupa'da kurulan cem evleri ve Alevi enstitüleri Türkiye'deki Alevi hareketini etkilemenin yanı sıra, devletin Alevilerle ilişkisini de dönüştürme çabası içindedir (Erman ve Erdemir, 2006: 163). Kısaca, Alevilik, 1980 sonrası dini ve kültürel alanda yaşanan yükselişten pay alan anlayışların başında gelmektedir. Ancak resmi düzeyde 1980 sonrası geçmişten farklı bir yer ve anlama sahip olmasına rağmen, resmi söylemle sınırlandırılan bu yer ve anlam, Alevilik lehine iyileştirmeleri beraberinde getirmekten uzaktır (Yalçınkaya, 1996: 2).

Köşe Yazılarında Aleviler ve Alevilik: Azınlık mı, Asli Kurucu Unsur mu?

2004 AB İlerleme Raporu'nda Alevilerin, "Sünni olmayan Müslüman azınlık" olarak nitelendirilmesine ilişkin söylem mücadelesinin iki temel yaklaşım etrafında geliştiği söylenebilir: Alevilerin azınlık

6 1990'da Alevi ve Sünni entelektüeller tarafından hazırlanan "Alevilik Bildirgesi" ile Aleviler, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, kendilerini yalnızca siyasi bir güç unsuru olarak değil, kendi kaderini tayin hakkını ve resmi olarak tanınmayı talep eden dinsel bir topluluk olarak açıkça ifade etmişlerdir (Vorhof, 2003: 42). Bildirgede Alevilerin kimliklerini açıkça ifade edebilecekleri toplumsal ve siyasal koşulların oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmış ve basın ve TRT'nin yayınlarında Alevi kültürüne yer verilmesi, DİB'de Alevilerin temsil edilmesi, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde Alevilik öğretilmesine yer verilmesi, Alevi köylerine cami yapılmaktan vazgeçilmesi gibi talepler sıralanmıştır (*Cumhuriyet*, 15.05.1990).

olarak tanımlanmasının Lozan'a aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilemezliği yönündeki yaklaşım ve Alevilerin azınlık olarak tanımlanmasının onların yüzyıllardır süren ve Cumhuriyet rejimiyle birlikte değişmeyen baskılanmışlıklarını ve yok sayılmışlıklarını ortadan kaldırdılabileceğini savunan yaklaşım. Bu iki yaklaşım arasındaki söylem mücadelesi, esasen azınlık kavramının anlamı üzerinden yürütülmektedir. İlk yaklaşım, azınlık kavramını Lozan'da tanımlanan ve Türkiye'de hâkim biçimde kullanılan anlamıyla sabitlemeye çalışmakta; ikincisiyse kavramı bu hâkim anlamından sökmeye ve kavrama yeni bir içerik vermeye yönelmektedir.

Asli Kurucu Unsur Olarak Aleviler

Lozan'daki azınlık tanımının değiştirilmesine karşı çıkan ve Alevilerin azınlık olarak nitelendirilmesini reddeden ilk yaklaşım, "bölünme kaygısı", "AB'ye yönelik karşıtlık", "hükümete yönelik muhalif tavır", "(laik) devlete yönelik muhalif tavır" gibi birbirine karşıt olabilen görüşlerce dile getirilmektedir. Bu çerçevede Alevilere azınlık statüsü verilmesine karşı çıkanların Lozan'daki azınlık tanımına sadık kalınması gerektiği gibi çok temel bir noktada birleşmelerine karşılık, hareket noktalarının farklı olduğu söylenebilir. Burada dikkat çeken unsur, birinci görüşü savunan yazarların meseleyi Alevilerin "azınlık statüsü" sorunundan uzaklaştırarak, ya hükümete karşı eleştirisinin ya da laik devlete karşı hegemonya mücadelesinin aracı konumuna indirgemeleridir.

Oral Çalışlar dışında *Cumhuriyet*'in köşe yazarlarının tamamı ile bazı *Hürriyet* yazarları, Alevilerle birlikte Kürtleri de azınlık olarak nitelendiren raporu, hem AB'nin Türkiye'yi "bölünmenin eşiğine getirmeye çalışan" politikalarının bir parçası, hem de hükümetin başarısızlığının bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Raporun Türkiye'yi bölmek ve ulus-devleti tasfiye etmek amacıyla olduğuna dair argümana bakıldığında dikkati çeken, tartışmanın daha çok Kürtler üzerinden yapılması ve Alevilere yönelik tartışmaların sınırlı kalmasıdır:

AB şöyle diyor: "Kürtler Türkiye'de bir azınlıktır, Lozan'da tanınan azınlık hakları Kürtlere de verilmelidir..." AB'nin Türkiye'nin azınlıklar konusunda açılımlar beklemesi acaba neyin habercisidir? İstenilen şu: "Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü bozmak..." Lozan Antlaşması gayrimüs-

lim azınlığı tanır; Kürtleri ve Türkçe konuşan Müslümanları azınlık olarak tanımaz... AB nedense Kürt kökenli Türkleri azınlık olarak görmek isterken, Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulmaya çalışılıyor, Berlin'de düzenlenen bir toplantıda Türkiye'deki federasyon tartışılıyor... (Hikmet Çetinkaya, "AB'nin Kürt Kozu...", *Cumhuriyet*, 6.10.2004).

Alıntının yazarı, AB'nin Kürtleri azınlık olarak niteleyerek "Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü bozma" amacını güttüğünü ve raporun "Türkiye üzerinde oynanan oyunların" bir parçası olduğunu ifade etmektedir.⁷ Lozan Antlaşması'nın yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak tanınmasına rağmen, raporun Kürtleri azınlık olarak nitelemesi, Lozan'ın hiçe sayılması biçiminde yorumlanmaktadır. Lozan'da tanınan azınlıklar dışında başka bir azınlık yaratma girişiminin Türkiye'yi böleceği varsayımı, birinci yaklaşım içinde yer alan tüm yazarlarca dile getirilmektedir. Bununla birlikte, Lozan'daki azınlık tanımının yalnızca Rumları, Ermenileri ve Yahudileri kapsamaması nedeniyle dinsel bir zemine dayandığı, daha doğrusu Osmanlı millet sisteminin bir devamı niteliği taşıdığı göz ardı edilmektedir (Oran, 2004: 36). Millet sistemine dayanan ve dolayısıyla Müslüman yurttaşları azınlık olarak tanımayan bir kavrayışın laiklik ilkesine aykırılık oluşturduğu da hiçbir şekilde zikredilmemektedir.

Türkiye'de toplumsal ve siyasal alanı kutuplaştıran laik-İslamcı geriliminin ortaya çıktığı uğraklarda laikliği koruma çabası içinde bulunan yazarların, hâkim azınlık anlayışını laiklik ekseninde sorunlaştırmıyor olmaları önemlidir.⁸ Bu durum, "ulusal bütünlüğü" koru-

7 Benzer yazılar için bkz. Hikmet Çetinkaya, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tasfiyesi mi?...", *Cumhuriyet*, 7.10. 2004; Deniz Som, "Allah Korusun", *Cumhuriyet*, 8.10.2004; Işık Kansu, "Emek Kimin Umurunda?", *Cumhuriyet*, 9.10.2004; Emin Çölaşan, "Acı Gerçekler", *Hürriyet*, 8.10.2004.

8 Bu noktada 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesini hatırlatmak gerekir. Yapılan anlaşmayla, Türkiye'de yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların mübadele edilmesi, Kemalist yurttaşlık tasavvurunun Türk olmak ile Müslüman olmak arasında bir bağ kurduğunu göstermektedir. Yeğen'in belirttiği gibi, "Müslüman olmak Türk olmanın anahtar unsuru iken, Müslüman olmamak Türk olmayı engelleyen bir unsurdur" (209-210). Kemalist yurttaşlık tasavvurunun ya da Türk ulusal kimliğinin dini bir yönü olduğunu düşündüğümüzde, laikliği savunan yazarların azınlık kavramındaki dinsel boyutu göz ardı etmeleri şaşırtıcı değildir.

ma amacının laikliği korumaktan daha öncelikli olduğunu göstermektedir. Alevilerin azınlık sayılamayacağını savunan yaklaşım içinde “bölünme kaygısı” önemli bir yer tutmaktadır. “Bölünme” kavramı, söylem alanında anlamların akışını yakalayan bir unsur olarak karşımıza çıkmakta, diğer tüm göstergeler bu unsur etrafında anlamlarını kısmi olarak sabitlemektedir. Sözgelimi azınlık kavramıyla bağlantılı olarak azınlık hakları da bölünmeye yol açacak haklar olarak görülmektedir. Kürtlerin ve Alevilerin azınlık olarak tanımlanmasının ülkeyi bölünmeye götüreceğine dair iddia, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlık sorunları ve Sevr Antlaşması ile Kosova ve Yugoslavya gibi görece yakın örneklerle temellendirilmektedir. Özellikle *Cumhuriyet* gazetesi köşe yazarları, Osmanlı İmparatorluğu’nun 18. ve 19. yüzyıllarına göndermeler yaparak argümanlarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Örneğin Ali Sirmen, “İlerleme Raporu’ndaki olumlu ifadelerin yanında, Kürtler ve Alevilerin azınlık olarak belirtilmeleri, geçmişe baktığınızda sizde hiçbir kaygı uyandırmıyor mu?” diye sormakta ve rapordaki ifadelerin “Lozan’ı reddedip Sevr’i anımsatan çağrışımlar” olduğunu belirtmektedir.⁹

Lozan’ın tanımlanan azınlıklar dışında ülkede yaşayan başka unsurlara verilecek azınlık statüsünün ülkeyi böleceğine ilişkin argümanın temelinde, azınlık haklarının kolektif hak olarak yorumlanması bulunmaktadır:

Bir kesime ‘azınlık’ dediğiniz zaman onu da ‘bir bütün’ olarak görmeniz gerekir. Yani artık bireylerin hak ve özgürlüklerinden değil, azınlığın haklarından söz etmeniz zorunlu olur. O durumda devletin genel olarak koyduğu kuralların yanında bir de azınlık için kural koyma durumunda kalır. Onun sonu nereye varır, bilemezsiniz. Hele ‘azınlık’ diyerek bütünleştirdiğiniz o kesim bir de Tito Yugoslavyası’nda olduğu gibi birbirine -veya temel yapıya- karşı düşmanlık üretmeye başladı mı, gerisi Bosna-Hersek olayına mı varır, Kosova’ya mı döner Allah bilir (Oktay Ekşi, “Rapordaki ‘Azınlık’ ”, *Hürriyet*, 9.10.2004).

Ekşi, azınlık haklarının grup hakkı olmasının ülkeyi Kosova ve Yugoslavya’daki gibi iç savaşa ve bölünmeye götürebileceğini belirtirken, bu hakların bütüne ait değil, bireysel olması gerektiğini vurgula-

9 Ali Sirmen, “Yüz Elli Yıldır Değişmeyen Kafa”, *Cumhuriyet*, 12.10.2004.

maktadır. Bu vurgu, azınlıklar konusuna ilişkin temel bir karışıklığa da işaret etmektedir: Azınlık hakları bireysel mi, yoksa kolektif haklar mıdır? Azınlık haklarını kolektif hak olarak gören ve bu hakların ülkeyi bölünmeye götürebileceğini ifade edenlerin tersine, konuya ilişkin uluslararası belgeler hakların bireysel yönünü vurgulamaktadır. Bu belgelerde azınlık hakları, “azınlığa mensup kişilerin” bireysel hakları olarak ifade edilerek ülke bütünlüğü üzerinde vurgu yapılmakta ve bu vurgu, “kültürel haklar boyutundan siyasi haklar boyutuna geçişi sağlayacak ya da self-determinasyon hakkı ile ilişki kurulması yolunu açacak ‘kolektif haklar’ anlayışına karşı bir önlem olarak” (Çavuşoğlu, 2006: 241) kullanılmaktadır. Azınlıkları koruma amacı taşıyan metinlerde, hakların azınlıklara mensup bireylere verildiği belirtilmekle birlikte hakların kullanımı kolektif bir nitelik taşımaktadır. Bir başka deyişle, hakların öznesi gruplar değil bireylerdir; ancak hakların kullanımını kolektiftir (Oran, 2004: 29).

“Azınlık haklarının tanınması, etnik sorunların çatışma doğurucu özelliğini pasifleştirici bir yöntem olarak” (Çavuşoğlu: 2006: 214) düşünülmesine rağmen, meselenin bu eksenden kaydırılarak bölünme kaygısı çerçevesinde tartışılması, azınlık haklarının ve hatta azınlıkların reddedilmesine varabilmektedir. Örneğin İlhan Selçuk’a göre Cumhuriyet’le birlikte çağdaş hukuk, laik yasalar yurttaşı kulluktan birey düzeyine çıkarmış; bu süreçte Türk, Kürt, Çerkez, Arap, Ermeni, Rum, Yahudi ayrımı kalmamıştır. Dolayısıyla, “Bugünkü Türkiye’nin düzeninde ne azınlıklar vardır... Ne de azınlık hakları.”¹⁰ Selçuk, Lozan’ın azınlık olarak tanıdığı dini grupları da azınlık saymayarak, azınlıklara ilişkin tartışmanın tamamen önünü kapatmaktadır. Toktamış Ateş ise, Avrupa’nın Türkiye’de azınlık olarak gördüğü farklı etnik grupların bu ülkenin kurucuları arasında olduğunu anlamak istemediğini, oysa bu grupların bu ülkede “etle tırnak gibi kaynaşmış” olduğunu vurgulamaktadır.¹¹ Ateş, bu vurgusuyla Lozan’da kabul edilen azınlıkları yok saymasa da ülkedeki farklı etnik ve mezhepsel grupların azınlık sayılmayacağını ifade ederek bu grupların maruz kaldığı ayrımcılık biçimlerinin tartışılmasını engellemektedir.

10 İlhan Selçuk, “‘Azınlıklar’ Öyküsü...” , *Cumhuriyet*, 7.10.2004.

11 Toktamış Ateş, “Anlatamadığımız...” , *Cumhuriyet*, 16.10.2004.

Azınlık statüsünü ve haklarını reddeden yaklaşım içinde, tartışmanın temel eksenini Aleviler olmaktan uzaklaştırıldığı için Alevilerin yaşadıkları sorunların dile getirilmemesi de kaçınılmaz olmaktadır. Bunun yerine, Alevilerin asli kurucu unsur olduğu ve kendilerinin de azınlık sayılmaya karşı çıktıkları vurgulanmaktadır.¹² Nitekim raporun yayımlanmasının ardından Cem Vakfı, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Alevilik Araştırma Merkezi, Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı gibi Alevi örgütleri, bu yönde beyanatlarda bulunmuştur.¹³ 11 Kasım 2004'te Alevi-Bektaşî Federasyonu Genel Başkanı Ali Doğan ve Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu Başkanı Turgut Öker tarafından imzalanan bildiriyle de Avrupa Parlamentosu'na "Sünni olmayan Müslüman azınlık" nitelemesi yerine "Aleviler" ifadesinin kullanılmasının "daha uygun" olacağı yönünde görüş bildirilmiştir.¹⁴ Asli kurucu unsur olduklarının altını çizen Aleviler, iki noktadan hareketle azınlık sözcüğünü reddetmektedir. Birincisi, Alevilerin nüfus bakımından azınlık olamayacak kadar çok oldukları görüşüdür. İkincisi nokta ise, ilk görüşün tersine, azınlık kavramının sayısal bir anlam içermediğini, devletin eşit haklar vermediği ve baskı uyguladığı tüm kesimler için kullanılan bir ifade olduğunu belirtmekle birlikte,¹⁵ azınlık sözcüğünün Alevilerin sorunlarının çözümünde uygun olmadığı yönündedir. Ancak Alevi örgütlerinin rapora ilişkin tepkileri, azınlık ifadesini reddetmekle sınırlı kalmamış; ilgili örgütler, raporda yer alanlar da dâhil olmak üzere Alevilere yönelik ayrımcı uygulamaları dile getirerek eşit yurttaşlık taleplerini vurgulamışlardır.

12 Bkz. Orhan Birgit, "Raporun Yaldızı Dökülüyor", *Cumhuriyet*, 8.10.2004; Işık Kansu, "Emek Kimin Umurunda?", *Cumhuriyet*, 9.10.2004; Ali Sirmen, "Yüz Elli Yıldır Değişmeyen Kafa", *Cumhuriyet*, 12.10.2004; Orhan Bursalı, "Hesaplaşma Dönemi", *Cumhuriyet*, 21.10.2004.

13 *Hürriyet*, "Azınlık değil, asli unsuruz", 8.10.2004; *Radikal*, "Aleviler: Önce Yasal Güvence", 12.10.2004.

14 Kasım Yeşilgül, "Alevi Hareketinde Yeni Dönem", www.alevihaberajansi.com.

15 AABK Genel Başkanı Turgut Öker, bu görüşü savunanlar arasında yer almaktadır. Öker'e göre, rapor, eksikliklerine ve tanımlardaki zaaflarına rağmen Alevi gerçeğini resmen tanınması bakımından önemlidir. "Başbakan Alevilere Saygısızlık Yaptı", www.alevifederasyonu.org.tr.

Alevilerin yaşadığı yok sayılma ve asimilasyonun, azınlık sayılmayla değil, ancak Sünni yurttaşlarla eşit haklara sahip olma yoluyla çözülebileceğini vurgulayan Alevi örgütleri, bu bağlamda, DİB'in lağvedilmesi,¹⁶ zorunlu din derslerinin kaldırılması, Alevi köylerine cami yapımının durdurulması, cem evlerinin ibadethane sayılması gibi taleplerini yinelemişlerdir.¹⁷

Burada dikkat çeken nokta, raporla ilgili olarak ortaya çıkan tartışmada, Alevi örgütlerinin yaşadıkları sorunları ve talepleri dile getirmesine rağmen, ilgili yazılarda bu taleplere değinilmemesi ve Alevilerin azınlık statüsünü reddetmelerinin öne çıkarılarak meselenin bölünme kaygısı etrafında kapatılmak istenmesidir. Türkiye'de tüm yurttaşların insan haklarından tam bir eşitlikle yararlanmada sorunlar olduğunu belirterek Alevilerin sorunlarının varlığını kabul eden birkaç yazıda ise meselenin, eşit yurttaşlık temelinde çözüleceği ima edilmekte, ancak eşit yurttaşlıktan neyin kastedildiği açıklığa kavuşturulmamaktadır.¹⁸ Burada ima edilen eşit yurttaşlık, eğer yasalar önünde eşitlik anlamında ise, bunun fiili eşitliği sağlayamadığı ortadadır. Zira din ve vicdan özgürlüğü anayasal güvenceye alınmış ve tüm yurttaşlara tanınmış bir hak olmakla birlikte, bu özgürlüğün önünde engeller bulunmaktadır. Aleviler açısından bu durum, örneğin devletin imamların maaşını ödemesine rağmen, cem evlerinin giderlerinin üyelerine yüklemesinde somutlaşabilmektedir. Bu durumda yasalar önünde eşitlik sağlanmasının, kültürel, dini, etnik vb. açıdan toplu-

16 Aleviler arasında DİB konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ehlibeyt Vakfı ve Cem Vakfı Alevilerin devlete bağlı ve maaşlı olarak resmi bir kurum içinde temsil edilmesini reddetmezken, DİB'in tamamen kaldırılmasını isteyen Alevi örgütleri de bulunmaktadır. Sözgelimi, 29 Kasım 2008'de toplanan Alevi Dedeleri İstişare Toplantısı'nda devlete bağlı DİB ile laikliğin bir arada olamayacağı belirtilmiş; devletin tüm dinlere eşit mesafede durması gerektiği ve devletin dini kontrol etmemesi ve inanç alanını tamamen inananların inisiyatifine bırakılması gerektiği kararlaştırmıştır. Toplantıda ayrıca, Alevilerin DİB'de ya da herhangi bir devlet kurumu içinde temsil edilerek Alevi dedelerinin maaşa bağlanması şeklindeki hükümet teklifi de reddedilmiştir (Torun, 2009).

17 *Birgün*, " 'Erdoğan Geçmişini Unutmasın' ", 8.10.2004.

18 Bkz. Mümtaz Soysal, "Elin Tersini Ne İçin Vardır?", *Cumhuriyet*, 8.10.2004; Ali Sirmen, "Yüz Elli Yıldır Değişmeyen Kafa", *Cumhuriyet*, 12.10.2004.

mun büyük çoğunluğundan farklı olan gruplara mensup bireyler için yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Alevi örgütleri de, eşit yurttaşlık talebini dile getirirken tam da yasalar önündeki eşitsizliğin yetersizliği görüşünden hareket etmektedir. 15-16 Ocak 2011'de gerçekleştirilen Büyük Alevi Kurultayı'nda eşit yurttaşlığın, "yurttaşların dili, dini, inancı, cinsiyeti ve ırkı nedeniyle ayrımcılığa maruz bırakılmaksızın hakta ve özgürlükte eşit kabul edilmesini" ifade ettiği belirtilerek, eşitliğin anayasal güvenceye alınmasının bu hedefe ulaşmada yetersiz olduğu vurgulanmıştır.¹⁹ Kurultayda, eşit yurttaşlığın gerçekleştirilebilmesi için, Alevilere karşı ayrımcılığa neden olan tüm engellerin kaldırılması gerektiği yinelenmiş ve bunun için yukarıda belirtilen taleplerin hayata geçirilmesi gerektiği kaydedilmiştir.

Alevilerin yaşadıkları ayrımcılık biçimlerini ve eşit yurttaşlık taleplerini dillendirmeyen, rapora ilişkin tartışmayı azınlık sözcüğüyle sınırlı bir alana hapseden ve toplumsal bilinçaltında azınlıklara yönelik olumsuz algının Alevilerin kendilerini azınlık olarak tanımlamak istememelerinde etkili olacağını hesaba katmayan yaklaşım, Alevilerin sorunlarının çözümünü ötelirken, aynı zamanda azınlıklara ilişkin önyargıları da yeniden üretmektedir. Sözelimi Mustafa Balbay, "Bizim bildiğimiz aklı başında her Alevi, kendisini bu ülkenin birinci sınıf yurttaş sayar, azınlık saymaz"²⁰ diyerek birinci sınıf yurttaşlar ve azınlıklar arasında bir hiyerarşi yaratmakta ya da toplumsal algıda mevcut hiyerarşiyi pekiştirmektedir. Sözü ettiğimiz hiyerarşik anlayış, yalnızca Balbay'a özgü değildir. Alevilerin azınlık olmadığı, tersine asli kurucu unsur olduğunun dile getirilmesi zımnî olarak bu hiyerarşiyi barındırmaktadır. Ülkede yaşayan bazı unsurlar asli olduğunda, kaçınılmaz olarak bir de tali unsurlar olacaktır. Bu ayrım ise, birinci sınıf yurttaş ve azınlık ayrımına denk gelmekte ve nihai olarak azınlıkların ikinci sınıf yurttaş olduğu yönündeki algıyı yeniden üretmektedir.

19 BİA, "Aleviler Eşit Yurttaşlık, Barış, Demokratik Anayasa İstiyor", 16.01.2011, www.bianet.org. Alevi örgütleri, Büyük Alevi Kurultayı'ndan önce 2008 ve 2009 yıllarında Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirdikleri Alevi mitinglerinde de eşit yurttaşlığın gerçekleştirilmesine dönük taleplerini yinelemişlerdir.

20 Mustafa Balbay, "AB'ye Giren Bölünmez Ama...", *Cumhuriyet*, 8.10.2004.

Yukarıda birinci yaklaşım kapsamında raporun hükümetin başarısızlığının bir sonucu olarak değerlendirildiği de belirtilmişti. Hükümete yönelik eleştirilerin odağında, raporda yer alan ve “Türkiye’nin bölünmesine neden olabilecek” ifadeleri hükümetin kamuoyundan saklamaya çalıştığı iddiası ile rapordaki ifadelerin bir dış politika başarısızlığı olduğu görüşü bulunmaktadır.²¹ Hükümete karşı eleştirilerin bir başka boyutu ise, AKP’nin Sünni bir parti olması nedeniyle Alevilere yönelik ayrımcılığı körüklediğidir. Orhan Bursalı, Alevilerin, Sünni devlet tarafından dışlandığını kabul etmekte ve devletin Sünni niteliğinin değişmesi gerektiğini belirtmektedir. Bursalı’ya göre öncelikle demokratik değişime uğraması gereken bir Sünni partisi olan ve Alevilere yer vermeyen AKP’dir.²² Sedat Ergin de AKP’nin Alevilerle olan mesafeli ilişkisine dikkat çekmekte; iktidara geldikten sonra geniş bir demokratikleşme perspektifini hayata geçiren AKP’nin, konu Aleviler olduğunda açılım yapamadığını, oysa Alevilerle ilgili tutumunun AKP’nin merkeze yönelik iddiası açısından önem taşıdığını belirtmektedir.²³

21 Bkz. Mümtaz Soysal, “Elin Tersi Ne İçin Vardır?”, *Cumhuriyet*, 8.10.2004; Orhan Birgit, “Raporun Yıldızı Dökülüyor”, *Cumhuriyet*, 8.10.2004; Cüneyt Arcayürek, “İnce Uzun Yolda İnce, Uzun, Kalın Kazıklar”, *Cumhuriyet*, 8.10.2004; Hikmet Bila, “Rica Diplomasisi”, *Cumhuriyet*, 20.10.2004; Emin Çölaşan, “Rüzgârlar Ters Esmeye Başladı”, *Hürriyet*, 12.10.2004.

22 Orhan Bursalı, “Hesaplaşma Dönemi”, *Cumhuriyet*, 21.10.2004.

23 Sedat Ergin, “AKP ve Aleviler”, *Hürriyet*, 9.10.2004. Kuruluşunda yalnızca bir Alevi isme yer veren, ancak 2002 seçimlerinde söz konusu milletvekili adayını listede seçilemeyecek bir yere koyan AKP, 2007 genel seçimlerinde üç Alevi milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerin ardından Reha Çamuroğlu’nun danışmanlığında Alevi açılımı başlatılmıştır. Açılım kapsamında Alevilerin sorunlarını çözmeyi hedeflediklerini söyleyen Çamuroğlu, Alevilerin temsili için bir genel müdürlük kurulmasının, dergâh büyüklüğünde iki cem evinin inşa edilmesinin ve Alevi dedelerinin eğitimden geçirilmesinin planlandığını belirtmiştir (“AKP’nin Alevi Açılımı: Rüşvet”, 24.11.2007, www.sol.org). Hükümetin bu girişimleri, pek çok Alevi örgütü tarafından AKP’nin Alevilerden oy alabilme planının parçası ve Aleviliği Sünnilleştirme çabası olarak değerlendirilmiştir. 2008 yılının Ocak ayında yapılan muharrem iftarı ve sonrasında gerçekleştirilen Alevi çalışmaları da benzer biçimde yorumlanmıştır.

Hükümete yönelik bir eleştiri içermemekle, hatta hükümetin AB yolunda önemli yol kaydettiğini ileri sürmekle birlikte özellikle *Yeni Şafak* gazetesinin bazı köşe yazarları ile *Zaman* gazetesinden Ekrem Dumanlı da raporun Alevileri azınlık sayan bölümünü eleştirel bir tonda değerlendirmektedir. Bu eleştiriler, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet*'in köşe yazarlarının tersine hükümet eleştirisi ile değil (laik) devlet eleştirisiyle temellendirilmektedir:

Ve AB tarafından “azınlık” statüsü verilerek ödüllendirildikleri düşünülen Aleviler’in nereye doğru koşması bekleniyor? Türkiye’nin toplumsal yapısı sancılı idi, evet... Devlet-din-mezhep ilişkileri de sorunlu idi, kavmi değerlendirmeler ve bunun sisteme yansımaları da sorunlu idi. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü bir anayasal ilke olmasına rağmen, devlet neredeyse milletin tüm kesimleriyle sorunlu bir ilişki kurmuştu. (...) Düşünmeli ki, sadece AB’nin “azınlık” diye nitelemeyi benimsediği kesimler değil, ülkenin ana insan unsurunu oluşturduğu farzedilen kesimler bile, AB göz ardı etmesine rağmen, “inanç özgürlüğü” sorunu yaşıyorlardı (Ahmet Taşgetiren, “Bir Deli Bir Kuyuya...”, *Yeni Şafak*, 18.10.2004).

Taşgetiren, Alevilerin azınlık sayılıp sayılmayacağına ilişkin tartışmayı “inanç özgürlüğü sorunu” düzlemine yerleştirerek Türkiye’deki laiklik anlayışını sorgulamaktadır. Taşgetiren’in meseleyi bu düzleme yerleştirmesi, bu gazetenin diğer bazı köşe yazarlarınca da paylaşılmaktadır. Fehmi Kuru, azınlık statüsünün azınlıklar açısından uygulamada olumlu hiçbir getirisinin olmadığını vurgularken,²⁴ aynı zamanda “Türkiye’deki dengeler içinde rejimin Sünni özellikleri korunurken, çoğunluğun dindar kimlikleriyle iktidardan uzak tutulduğuna” dikkat çekmektedir.²⁵ Mehmet Ocaktan da, AB’nin Türkiye’yi “öteki” olarak görmeye devam ettiğini, raporun insan hakları, eğitim, dini haklara ilişkin bölümlerinde başörtüsü yasağına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanmadığının altını çizmektedir.²⁶ Böylece Alevilere

24 Fehmi Kuru, “ ‘Azınlık’ Değilse Ne?”, *Yeni Şafak*, 10.10.2004.

25 Fehmi Kuru, “Aynalar Yalan Söylemez”, *Yeni Şafak*, 12.10.2004.

26 Mehmet Ocaktan, “One Way Ticket to Love...”, *Yeni Şafak*, 8.10.2004.

ilişkin bir tartışma, ekseninden kaydırılarak devletin dinle olan ilişkisi sorunlaştırılmaktadır. Bir başka ifadeyle, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin bazı köşe yazarları hedeflerine hükümeti koyarken, burada hedef laik devlet olmakta; Alevilerin azınlık olup olmadığı meselesi, laik devleti ve Kemalizm'i yıpratma çabasının bir parçası haline getirilmektedir.

Alevilerin azınlık sayılmasına karşı çıkan *Yeni Şafak* ve *Zaman* gazetelerinin köşe yazarlarının meseleyi ele alış biçimlerinde dikkat çeken, rapora "bölücü" bir nitelik atfetmek yerine, raporu AB'nin Türkiye'nin üyeliğini "zora koşma çabası" olarak değerlendirmeleridir. Sözgelimi Mehmet Ocaktan, tartışma yaratan ifadelerin Türkiye'yi AB'ye almama niyetinin işareti olarak okunabileceğini ve böyle bir yaklaşımın da "İslam dünyasına yönelik endişeden kaynaklanan bir 'medeniyet ayrımcılığı'nı içermekte" olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Diğer yazarlar da Alevilerin azınlık olduğu yönündeki ifadeyi, benzer biçimde gerekçelendirmektedirler. Buna göre, "Avrupalıların Türkiye'yi tanımamaları" ve "İslam'a yönelik önyargıları" nedeniyle, rapordaki ifadeler, Avrupa'daki Türkiye karşıtı kamuoyuna verilen bir taviz olarak sunulmuştur. Yalçın Akdoğan'a göre, AB Komisyonu, kendi kamuoyundan gelebilecek tepkileri dikkate almış ve "Türkiye'nin üyeliğine karşı olan kesimlerin yatıştırılması için 'rüşvet-i kelim' babından bazı ifadeleri kullanmak zorunda kalmıştır."²⁸ Fehmi Kuru da "Birilerini memnun etmek için Kürtler ve Aleviler 'Lozan-dışı azınlıklar' olarak sokuşturulmuş bir yerlere..." diyerek azınlıklara ilişkin ifadelerin raporda yer alış nedenini Akdoğan'a benzer şekilde açıklamaktadır.²⁹

Alevilere ilişkin tartışmada, Müslümanlara yönelik olumsuz önyargılara dikkat çekilmesinin temelinde İslamcı söyleme içkin Doğu-Batı karşıtlığının bulunduğu söylenebilir. Bu karşıtlık ve bu karşıtlığın bir ürünü olarak ortaya çıkan olumsuz Batı imgesi, özellikle 28 Şubat sonrası kırılmaya uğrasa da, Batılı kurumlardan Müslümanlar

27 Mehmet Ocaktan, "One Way Ticket to Love...", *Yeni Şafak*, 8.10.2004.

28 Yalçın Akdoğan, "AB Türkiye Cehaletini Gidermeli", *Yeni Şafak*, 11.10.2004.

29 Fehmi Kuru, "Kar Helvası", *Yeni Şafak*, 9.10.2004.

aleyhine çıkan her kararda bu karşıtlığın bir biçimde yeniden canlandığı görülmektedir. Raporda Alevilerin dinsel azınlık olarak nitelendirilmesi bağlamında Doğu-Batı karşıtlığının ortaya çıkmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. İlki, daha önce değindiğimiz gibi Sünnilerin inançlarının gerektirdiği pratikler, özellikle de başörtüsü sorunu çerçevesinde raporda herhangi bir ifadenin yer almamış olması; ikincisiyse rapordaki ifadeyle Alevilerin İslam dışı olarak gösterildiği düşüncesidir. Ekrem Dumanlı, konuya ilişkin olarak kaleme aldığı iki yazıda Aleviliğin İslam içinde yer aldığının altını çizerek, Alevilerin Lozan'da sınırları çizilen azınlık kavramı içinde yer almadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Alevi kültürünün Türkiye'de yüzyıllardır yaşayan bir unsur olduğuna dikkat çeken yazar, Alevilere asli unsur değilmiş gibi yaklaşmanın hata olacağını da söylemektedir.³⁰ Alevilerin pek çok parti ve kurumda faal olarak yer alabildiklerini söyleyen Dumanlı, Türkiye'de temel hak ve özgürlükler konusunda herkesin payına düşen sıkıntıları yaşadığını ifade etmekte³¹ ve böylece etnik ve mezhepsel farklılıkları dışlayarak, Türkiye'de inanç özgürlüğü bağlamında devletin laiklik anlayışından kaynaklanan bir sorun olduğuna işaret etmektedir.

Kısaca, Alevilerin azınlık olarak nitelendirilmesine karşı çıkan görüşlerin, azınlıkları yalnızca gayrimüslimlerle özdeşleştirerek, azınlıkların tanımlanmasındaki üç ölçütten biri olan din ölçütünü de gayrimüslim dinsel azınlıkların üçüne hapsederek kavramı daralttıkları söylenebilir. Kavramın daraltılmasını, *Cumhuriyet*'in neredeyse tüm köşe yazarları ile bazı *Hürriyet* yazarları "ülkenin birlik ve beraberliğini", "ulusal bütünlüğü" koruyacak bir şekilde kullanmaya çalışırken; *Yeni Şafak* ve *Zaman*'ın köşe yazarlarıysa, Aleviliğin İslam dışı olmadığını göstermeye çalışmakta ve Alevilerin azınlık olup olmadığı meselesini inanç özgürlüğü sorunu düzlemine yerleştirerek "laik devlet" karşısındaki mevzi savaşının bir aracına dönüştürmektedirler.

Azınlık Olarak Aleviler

İlerleme Raporu'nun Alevileri "Sünni olmayan Müslüman azınlık" olarak nitelendirmesine ilişkin olarak ortaya çıkan söylemsel

30 Ekrem Dumanlı, "Ezan Hoparlör, Davul, Alevilik", *Zaman*, 11.10.2004.

31 Ekrem Dumanlı, "Azınlık, Çoğunluk, Saçmalık", *Zaman*, 14.10.2004.

mücadelenin diğer ayağını, Türkiye'deki hâkim azınlık tanımının Alevilerin yaşadıkları yok sayılma, baskılanma ve eşit yurttaşlar olarak muamele görmeme gibi sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğunu savlayan yaklaşım oluşturmaktadır. Lozan'ın Alevileri azınlık kapsamına almamasının Alevilerin azınlık olarak görülmesini engellemediği şeklinde özetlenebilecek görüşle, gayrimüslimlerle özdeşleştirilen hâkim azınlık tanımı yerinden edilmeye çalışılmaktadır. Azınlık kavramının anlamı üzerindeki mücadelede uygulanan temel strateji, kavramın anlamını genişletmeye çalışmaktır. Alevilerin azınlık olarak görülebileceğini ileri süren görüşler, Lozan'daki tanımın yetersizliğini vurgulamaktadır:

Ben, kendisini herhangi bir çoğunluk ya da çokluk karşısında azınlık olarak hisseden her halkın, grubun, etnik, dini, inanç topluluklarının, hatta kendilerini toplum içinde ötekilerden farkı cinsiyete ait hissedenlerin bile azınlık olarak hakları bulunduğu inanlardanım. Zaten günümüzde azınlıklarla ilgili hâkim anlayış da bu doğrultuda. Bu nedenle Kürtlerin ya da Alevilerin azınlık olup olmadıklarını Lozan Anlaşması ölçülerine vurarak ya da sayılarla, tarihi gerekçelerle izah etmek yerine, duruma bakmak, durumun fotoğrafını çıkartmak gerekir. Aleviler madem azınlık değil, o zaman niçin şimdiye kadar kimlikleri yok sayıldı diye sormak gerekiyor. Aleviler, madem eşit haklara sahip vatandaşlar niçin istekleri hilafına bazı şeylere zorlandılar. Köylerine istemedikleri halde cami yapıldı. Çocuklarının din dersi almasını istemedikleri halde buna mecbur oldular (Koray Düzgören, "Eşit Temsil Hakkı: Bulgaristan'da, 'Bravo', Türkiye'de, 'Olmaz' ", *Yeni Şafak*, 18.10.2004).

Alıntının yazarı, devletin Alevilere eşit yurttaşlar olarak muamele etmediğine işaret ederek yaşadıkları sorunları ortaya koymakta ve Lozan'ı temel alarak Alevilerin azınlık olmadığını iddia etmenin doğru olmadığını belirtmektedir. Alevi kimliğinin devlet tarafından yok sayılması nedeniyle onların azınlık sayılabileceğini ifade eden yazarın vurgusu, azınlık kavramının anlamını genişletmeye yönelik bir çaba olarak okunmalıdır. Alıntıda azınlık kavramının değiştiğinin

altı çizilerek³² azınlık olmanın ölçütü Lozan olmaktan çıkarılmakta, “çoğunluk karşısında kendini farklı hissetmek” ve “ayrımcılığa uğramak” şeklinde belirlenmektedir. Bu bağlamda, azınlık kavramını genişletme mücadelesinde “ayrımcılık” kavramının anlamları sabitlemede kullanıldığı söylenebilir. Ayırımcılık kavramı, “nihai bir anlam sabitliğinin olanaksızlığında” (Laclau ve Mouffe, 1992: 140), anlamları kısmi olarak sabitleştirmeyi sağlayan söylemsel noktalardan biri olmaktadır. Bu doğrultuda, azınlık olmak “ayrımcılığa uğramak” biçiminde işaretlenerek Alevilerin azınlık sayılabilmesi olanaklı kılınmaktadır. Bu vurgu, başka yazarlar tarafından da dile getirilmektedir. Sözelimi Mehmet Ali Birand azınlık kavramının Lozan’a referansla kavranmasına karşı çıkararak “azınlık gibi hissetmeye” ve “ayrımcılığa uğramaya” işaret etmektedir. “Egemen Sunni³³ çevreler, Alevileri yıllar boyunca kenarda köşede kalmaya zorlamadılar mı?” diye soran Birand, DİB’in Alevilerden topladığı vergileri cem evleri için harcamadığını ifade etmektedir.³⁴ Oral Çalışlar da Alevilerin inançlarını özgürce yaşayabilmeleri açısından engellerle karşılaştıklarının ve bu ülkede yok sayıldıklarının altını çizmektedir: “Sorun Alevilerin ‘azınlık’ olup olmaması değil, haksızlığa uğramaları, dışlanmaları, yok sayılmaları”dır.³⁵

Radikal yazarı İsmet Berkan da, raporda Kürtlere ve Alevilere yönelik azınlık kelimesine gösterilen tepkiyi eleştirmektedir. Yazar, Cumhuriyet rejiminin özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganı içinde en çok kardeşliğe önem verdiğini, ancak durumun hiç de böyle olmadığını, toplumsal yaşamda Alevilerin sıklıkla ayrımcılığa uğradığını ifade etmektedir:

Bizim bir ‘azınlık’ tanımımız var, Lozan’dan gelen. Sanki hepimiz Lozan’ı ezbere bilirmişiz gibi, Lozan konteksinin dışında azınlık kelimesini duy-

32 Bu çerçevedeki yazılar için bkz. İlder Türkmen, “Dostlarımızın Uyarılarına Dikkat”, *Hürriyet*, 19.10.2004; Oral Çalışlar, “Sorun Azınlık Sözcüğünün Ötesinde”, *Cumhuriyet*, 15.10.2004; Cüneyt Ülsever, “Azınlık Raporu”, *Hürriyet*, 18.10.2004; Cüneyt Ülsever, “Azınlık Raporu Turnusol Kâğıdı”, *Hürriyet*, 21.10.2004.

33 Yazarın yazım biçimine sadık kalınmıştır.

34 Mehmet Ali Birand, “Kürt ve Alevilere Azınlık Gözüyle Baktık”, *Hürriyet*, 15.10.2004.

35 Oral Çalışlar, “Sorun Azınlık Sözcüğünün Ötesinde”, *Cumhuriyet*, 15.10.2004.

maya tahammül edemeyiz. Oysa, azınlık kelimesi siyaset biliminde, sosyolojide, sosyal psikolojide çok kullanılan bir kelimedir. Biz, kelimenin o anlamlarını duymak bile istemiyoruz. Aleviler bal gibi azınlıktır. (...) Sokaktan herhangi 370 kişiyi çevirin, içlerinden 15-20'si en azından Alevi çıkar. Oysa 370 kişilik AKP grubunda bir tane bile Alevi yoktur. Bunun nedeni AKP'nin koyu bir Sünni partisi olması ve Alevilere karşı bilinçli bir ayrımcılık uygulamasıdır. İlerleme Raporu'nda Alevilere, Kürtlere ve Romanlara 'azınlık' denmesine tepki gösteriyoruz. Demek, onları eskisi gibi ayrımcılığa uğratmaya kararlıyız. 'İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz' demekle, bunu duvarlara yazmakla öyle olunmuyor (İsmet Berkan, " 'Azınlık' Nedir?", *Radikal*, 10.10.2004).

Berkan, Lozan'daki azınlık tanımının Alevileri kapsamamasının, onları azınlık haline getirmekten alıkoymadığını, tersine, toplumsal yaşamda karşılaştıkları ayrımcılıkların onları azınlık haline getirdiğini vurgulamaktadır. Yazar, azınlık statüsü tanımamanın ayrımcılığı devam ettirdiğini belirtirken, hem hükümetin Alevilere yönelik tavrını, hem de Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hâkim olan farklılıkları yok sayan anlayışı eleştirmektedir. Farklılıkları yok sayan bu anlayışa bakıldığında, temelinde Cumhuriyet'in ilanının ardından bir ulus-devlet inşa etme ve buna uygun ulus ve ulusal kimlik yaratma arzusunun etkili olduğu görülmektedir. Ulus ve ulusal kimliğin inşasında Cumhuriyet'in özellikle laiklik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri etkili olmuştur. Ulusal kimlik, seküler, Türkçü ve solidarist bir temelde inşa edilmiştir. Bu üç eksenle türdeş bir toplum yaratılmaya çalışılmış ve türdeşliği bozacak unsurlar çatışma kaynağı olarak değerlendirilerek kamusal görünürlükleri yasak kapsamına alınmıştır (Yıldız, 2002: 212-215). Etnik göstergelerin yasaklanması, Türkleştirme politikasıyla sağlanırken; sınıfsal göstergelerin yasaklanması, ülkede zaten sınıfların olmadığı teziyle meşrulaştırılmıştır. Dini göstergeler ise laiklik politikaları ekseninde yasaklanmaya çalışılmıştır. Ancak dini göstergelerin Kemalizm tarafından tamamen mutlak bir yasak kapsamına alındığını söylemek mümkün değildir. Aslında Kemalizm'in İslam'a karşı yaklaşımı iki yönlüdür: Bir yandan Osmanlı'dan beri süregelen anlayış çerçevesinde halk İslamı'nı hurafe olarak değerlendirip yasaklamak (Mardin, 2005: 145-146), diğer yandan resmi İslam'ı devlet denetimi altına almak. 1924'te DİB'in kurulması ile 1925 yılında tekke,

zaviye ve türbelerin kapatılması, devletin halk İslamı ve resmi İslâm karşısındaki tutumunun somut örnekleridir. Dolayısıyla laikleştirici politikalar ekseninde yasak kapsamına alınan dinsel göstergelerin daha çok halk İslamı'na ait olduğu söylenebilir. Devletin resmi İslam yorumu olarak Sünniliği benimsemesi ile halk İslamı'nı yasaklarken Alevi inancını da yasak kapsamına almış olması Alevilerin, toplumun genelinden farklı dinsel pratiklerini yerine getirmelerinde önelere engeller çıkarılması anlamına gelmiştir.

Alevilerin azınlık olduklarını düşünen bir başka yazar ise Erdal Güven'dir. Güven'e göre azınlık kavramının üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanımı olmasa da AB çapında konuya ilişkin bir uzlaşma bulunmaktadır ve bu uzlaşılan anlam da Alevilerin (ve Kürtlerin) azınlık olduğunu göstermektedir:

(B)ir toplum içerisinde kendini çoğunluktan farklı algılayan, daha önemlisi bu farklılığını kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görenler azınlık olarak değerlendiriliyor. Yine aynı anlayış birliği, azınlıklara, kimliklerini yalnızca dışavurabilmeleri için değil, aynı zamanda koruyup geliştirebilmeleri için gerekli tüm yasal ve idari haklarının sağlanmasını öngörüyor. Bir başka deyişle söz konusu hakların içselleştirilebilmesinin önündeki tüm yasak ve engellerin kaldırılmasını. Şimdi durup düşünelim, bu kıstaslara vurulduğunda, Kürtler ya da Aleviler Türkiye'de azınlık mıdır, değil midir? Bal gibi azınlıktır (Erdal Güven, "Demokrasi Yoksa Hepimiz Azınlığız", *Radikal*, 15.10.2004).

Alıntıda dikkat çekilen nokta, Alevilerin kimliklerini dışavurabilmelerinin yanı sıra koruyup geliştirmeleri için devletin üstlenmesi gereken pozitif yükümlülükleri yerine getirmemesinin Alevileri azınlık haline getirdiğidir. Nitekim DİB'in Alevileri yok sayması, cem evlerinin ibadethane olarak kabul edilmemesi, okullarda zorunlu din derslerinin kaldırılmaması ya da zorunlu olmaktan çıkarılmaması gibi sorunlu alanlarda Alevilerin taleplerini karşılayabilecek herhangi bir somut adım atılmamıştır. Hükümet 2007 sonrasında Alevi açılımı adı altında Alevilerin sorunlarını ele almaya yönelse de yapılan Alevi çalıştaylarından talepleri karşılayacak herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Üstelik hükümetin Alevi açılımı, Alevilerin önemli bir bölümü tarafından Aleviliğin "resmileştirilmesi" ya da "Sünnileştirilmesi" olarak

yorumlanmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde devletin, Alevilerin kimliklerini dışavurabilmelerinin yanında bu kimliğin gerektirdiği talepleri karşılamaya yönelik somut bir adım atmamasının, toplumun çoğunluğu karşısındaki dezavantajlı konumlarının sürmesine neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

Devletin pozitif tutum alması gerekliliği, Turgut Tarhanlı tarafından da ima edilmektedir. Tarhanlı, Alevilerin sayıca az olmadıkları gerekçesiyle azınlık sayılmayacaklarını ileri sürenlere karşı, “Dinsel, dilsel, etnik bakımlardan sayıca azlık, mutlaka bir azınlık statüsünün tanınmasını gerektirir mi, gerektirmez mi?” diye sormakta ve “Bu soruyu cevaplamadan önce, sayıca az olmanın sonuçladığı elverişsizliklerin giderilmesi için, (...) ne çaba gösterildiğini düşünmekte yarar var” demektedir.³⁶ Güven ve Tarhanlı, Alevilerin sorunlarını gidermek üzere devletin pozitif yükümlülükler üstlenmesi gerektiğine işaret etmiş olsalar da yükümlülüklerin neler olabileceğine dair herhangi bir somut öneri getirmekten uzak durmaktadırlar.

1990 sonrasında azınlık haklarının ayrımcılığın önlenmesinden azınlık haklarını korumak ve bunun koşullarını yaratmak üzere devletin aktif olarak görev yüklenmeye başlamasına doğru bir yönelim içinde olduğu düşünüldüğünde (Oran, 2004: 14-15), azınlık kavramını günümüzde kullanılan biçimine doğru genişletmeye çalışan ve dolayısıyla Alevileri azınlık olarak nitelendirenlerin yaklaşımlarında da sorun olduğu görülmektedir. Alevilerin ayrımcılığa uğramaları nedeniyle azınlık statüsünde olduğunu savunanlar, daha çok ayrımcılığın önlenmesine vurgu yaparak negatif hakları öne çıkartmakta; ancak pozitif haklara ilişkin büyük ölçüde sessiz kalarak azınlık haklarının çerçevesini daraltmaktadırlar. Belirtilmesi gereken bir başka nokta da, bu yaklaşım içinde yer alan yazarların Türkiye’de azınlıklara yönelik olumsuz önyargıları kırmaya dönük bir çaba içinde bulunmadıklarıdır. Bu yazarlar, asli unsur-tali unsur ya da birinci sınıf yurttaş-ikinci sınıf yurttaş arasında kurulan karşıtlıkları yeniden üretmeseler de azınlık olmayı olumsuzlayan bu karşıtlıkları yerinden etmeye dönük herhangi bir sorgulama içinde değillerdir. Azınlık kavramına ilişkin

36 Turgut Tarhanlı, “Azınlık Olsun Olmasın”, *Radikal*, 14.10.2004.

bu olumsuz yaklaşım ortadan kalkmadıkça, azınlık olmanın öznel koşulu olan azınlık bilincinin ortaya çıkma olanağı azalmakta ve kendilerini azınlık olarak tanımlamayı reddeden etnik, dinsel, dilsel grupları azınlık olarak nitelmenin tek başına anlamı olmamaktadır.

Sonuç

İlerleme Raporu'nda Alevilerin azınlık³⁷ olarak nitelendirilmeleri üzerine yürütülen tartışmalar, temel olarak Türkiye'nin toplumsal bilinçaltında azınlık olmaya ilişkin olumsuz algının uzantılarına işaret etmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren azınlıkların varlıklarını bölünme ve parçalanma fobisiyle birlikte algılama eğilimi, Türkiye'de azınlık olmayı ikinci sınıf yurttaş olmakla ve ayrımcılığa uğramakla eşdeğer bir anlama sahip kılmıştır. Raporun yayınlanmasının ardından ortaya çıkan tartışmalarda meselenin büyük ölçüde azınlık-asli kurucu unsur karşıtlığı ekseninde ele alınması, 2000'li yıllarda da azınlıklara ilişkin algının zihniyetlerdeki değişmeyen doğasını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Raporun ardından ortaya çıkan tartışmalarda azınlık kavramının anlamı üzerinden iki boyutlu bir mücadelenin yürütüldüğü görülmektedir. Mücadelenin ilk düzeyinde, kavramın anlamı Lozan'da tanımlandığı biçimiyle sabitlenmeye çalışılmakta ve burada tanımlanan azınlıklar dışında yeni bir azınlık tanımının ülkenin birlik ve bütünlüğünü sarsacağına dair bir endişe üzerinden Alevilerin azınlık olarak nitelendirilmesine karşı çıkılmaktadır. Alevilerin azınlık olarak kabul edilemeyeceğine dair ortaya konan argümanlar, bir biçimde azınlık-asli unsur hiyerarşisini ve azınlıklara dair var olan olumsuz imgeyi yeniden üretmekten öteye geçememektedir. Azınlık kavramının anlamı üzerine yürütülen mücadelenin ikinci düzeyinde ise, Lozan'daki tanımın yetersizliği vurgulanarak, gayrimüslimlerle özdeşleştirilen hâkim azınlık tanımı yerinden edilmeye çalışılmakta-

37 2004'ten sonra yayımlanan ilerleme raporlarında Alevilere yönelik "Sünni olmayan Müslüman azınlık" nitelmesi kullanılmamıştır. 2005 raporunda Aleviler için "Sünni olmayan bir topluluk", 2006'da "geniş Müslüman Alevi toplumu" ifadeleri kullanılırken, 2007, 2008, 2009, 2010 tarihli raporlarda ise "Aleviler" ifadesine yer verilmiştir.

dır. Buna göre, Türkiye’de Alevilerin ayrımcılığa uğradıkları noktadan hareketle azınlık statüsünün tanınması gereği savunulmaktadır. Ancak azınlık olmanın sadece ayrımcılığa uğramakla eşitlenmesine yönelik girişimin de sorunlu olduğu açıktır. Alevilere uygulanan ayrımcı politikalar nedeniyle azınlık statüsü verilmesi gerektiğini savunan görüşlerin bu ayrımcılığın önlenmesine yönelik sadece negatif hakları öne çıkarmaları, azınlık kavramı ve azınlık haklarının çerçevesini de sınırlandırmaktadır. Bu durum aynı zamanda, tüm yurttaşlar arasında gerçek anlamda bir eşitliğin sağlanması için etkin politikaların nasıl üretilebileceğine dair tartışmayı göz ardı etmektedir.

Sonuç olarak, Alevilerin azınlık olarak nitelendirilmesine dair tartışmalarda Alevilerin toplumsal alanda yaşadıkları sorunlar ve uğradıkları ayrımcılık kabul edilmekle birlikte, meselenin çerçevelenme biçimi, sadece Alevilerin değil, farklı etnik, dinsel, cinsel kimliklerin uğradıkları ayrımcılığın ortadan kaldırılması, toplumsal ve siyasal taleplerinin karşılanması yönünde somut çözümlerin neler olabileceğine dair bir tartışmanın önünü tıkamaktadır. Ayrıca meselenin çerçevelenme biçimi, Türkiye’de gerek azınlıklara yönelik olumsuz algının sorgulanmaya açılmasını, gerekse de Aleviler gibi faklı toplumsal kimliklerin temel hak ve özgürlüklerin sağlandığı eşit bir yurttaşlık anlayışının nasıl yerleştirilebileceğine dair somut çözümlerin üretilme fırsatını ortadan kaldırmıştır.

Kaynakça

- “AKP’nin Alevi açılımı: Rüşvet”, 24 Kasım 2007, www.sol.org.tr Erişim tarihi: 20.03.2011.
- Acar, Ali (2010). “The EU Conditionality of Minority Protection and its Limits -With Some Remarks on its Application to Turkey.” *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(1): 63-90.
- Alpkaya, Gökçen (1992). “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler.” *İnsan Hakları Yıllığı* 14: 147-176.
- Aslan, Seçil (2008). “Alevilik üzerine Hegemonik Tasavvurlar.” www.birikimdergisi.com Erişim tarihi: 11.02.2011.

- Aydın, Suavi (2006). "Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak." *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) içinde. İstanbul: TESEV. 186-223.
- "Başbakan Alevilere saygısızlık yaptı", www.alevifederasyonu.org.tr Erişim tarihi: 30.08.2011.
- BİA, "Aleviler Eşit Yurttaşlık, Barış, Demokratik Anayasa İstiyor", 16 Ocak 2011, www.bianet.org Erişim tarihi: 30.08.2011.
- Bilgin, Ülkü (2007). *Azınlık Hakları ve Türkiye*. İstanbul: Kitap.
- Birgün, " 'Erdoğan geçmişi unutmazın' ", 8.10.2004.
- Bora, Tanıl (1995). "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar." *Birikim* 71-72: 34-59.
- Bruniessen, Van Martin (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevilik*. Çev., Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim.
- Cumhuriyet*, "Alevilik Bildirgesi", 15.05.1990.
- Çamuroğlu, Reha (1998). "Resmi İdeoloji ve Aleviler." *Birikim* 105-106: 112-116.
- Çavuşoğlu, Naz (2006). "Azınlıkların Korunmasına İlişkin Uluslararası Normlar." *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) içinde. İstanbul: TESEV. 241-261.
- DPT (2004). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni*. Ankara: DPT.
- Erdem, Fazıl Hüsnü (2001). "Alevi Sorunu Üzerine Bazı Düşünce ve Öneriler." *Toplum ve Bilim* 90: 182-209.
- Erman, Tahire ve Aykan Erdemir (2006). "Aleviler ve Topluma Eklemlenme Sorunsalı." *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) içinde. İstanbul: TESEV. 160-185.
- Fairclough, Norman (1996). *Discourse and Social Change*. London: Polity Press.
- Göçek, F. Müge (2006). "Türkiye'de Çoğunluk Azınlık ve Kimlik Anlayışı." *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) içinde. İstanbul: TESEV. 64-78.

- Göner, Özlem (2005). "The Transformation of The Alevi Collectivite Identity." *Cultural Dynamics* 17(2): 107-134.
- Gümüş, Burak (2002). "12 Eylül'den Bugüne Değın Aleviler." *Folklor/Edebiyat* 29: 163-202.
- Hürriyet*, "Azınlık değil, asli unsuruz", 8.10.2004.
- Kurban, Dilek (2004). "Türkiye'nin Azınlık Sorununun Anayasal Çözümü: Eşitlik ile Yüzleş(me)mek." *Birikim* 188: 36-44.
- Kurban, Dilek (2006). "Avrupa Birliği'nin Anayasal Düzeninde Azınlık Hakları: Açılımlar, Fırsatlar ve Olasılıklar." *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) içinde. İstanbul: TESEV. 285-303.
- Küçük, Murat (2002). "Mezhepten Millete: Aleviler ve Türk Milliyetçiliği." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. Tanıl Bora (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 901-909.
- Kymlicka, Will (2006). "The Evolving Basis of European Norms of Minority Rights: Rights to Culture, Participation and Autonomy." *European Integration and the Nationalities Question*. John McGarry ve Michael Keating (der.) içinde. New York: Routledge. 35-63.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev., Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner. İstanbul: Birikim.
- Mardin, Şerif (2005). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim.
- Okutan, M. Çaęatay (2004). "Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı." *SBF Dergi* 59(2): 59-75.
- Oran, Baskın (2004). *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: TESEV.
- Radikal*, "Aleviler: Önce Yasal Güvence", 12.10.2004.
- Soner, B. Ali (2009). "Azınlıklar ve Vatandaşlık: Türk Vatandaşlığının İki Yüzü." *Küreselleşme, Ayrupalılaşma ve Türkiye'de Vatandaşlık*. E. Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu (der.) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 359-391.
- Tasch, Laman (2010). "The EU Enlargement Policy and National Majority-Minority Dynamics in Potential European Union Members: The Example of Turkey." *Mediterranean Quarterly* 21(2): 18-46.

- Torun, İshak (2009). "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevilik." www.idc.sdu.edu.tr Erişim tarihi: 20.11.2010.
- van Dijk, Teun A. (1998). "Critical Discourse Analysis", www.hum.uva.nl Erişim tarihi: 10.02.2010.
- Vorhof, Karin (2003). "Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar." *Alevi Kimliği*. T. Olsson vd. (der.) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 32-66.
- Yalçınkaya, Ayhan (1996). *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Ankara: Mülkiyeliler Vakfı.
- Yeğen, Mesut (2002). "Yurttaşlık ve Türklük." *Toplum ve Bilim* 93: 200-217.
- Yeşilgül, Kasım, "Alevi hareketinde yeni dönem", www.alevihaberajansi.com Erişim tarihi: 30.08.2011.
- Yıldız, Ahmet (2002). "Kemalist Milliyetçilik." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. Ahmet İnsel (der.) içinde. İstanbul: İletişim: 210-234.
- Yumul, Arus (2006). "Azınlık mı Vatandaş mı?" *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) içinde. İstanbul: TESEV. 100-121.